

UDK: 159.922.8:17.022

Rasulbek RAJABOV,

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

UrDU professori ps.f.d.DSc.M.X.Djumaniyazova taqrizi ostida

THE INFLUENCE OF FAMILY VALUES ON ADOLESCENT PSYCHOLOGY

Annotation

This thesis examines how family values shape adolescents' emotional stability, self-concept, social adjustment, and behavioral self-regulation. The methodology combines conceptual analysis with psychodiagnostic observation. Scientific novelty lies in an integrative model that frames family values as a system of protective and risk factors influencing developmental outcomes.

Keywords: family values, adolescence, psychological adjustment, emotional stability, self-concept, parenting, protective factors.

ВЛИЯНИЕ СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ НА ПСИХИКУ ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В тезисе анализируется влияние семейных ценностей на психику подростка: эмоциональную устойчивость, самосознание, социальную адаптацию и саморегуляцию поведения. Методологически сочетаются концептуальный анализ и психодиагностическое наблюдение. Научная новизна состоит в интегративной модели, объясняющей семейные ценности как систему защитных и риск-факторов развития.

Ключевые слова: семейные ценности, подростковый возраст, психологическая адаптация, эмоциональная устойчивость, самосознание, родительское воспитание, защитные факторы.

OILA QADRIYATLARINING O'SMIR PSIXIKASIGA TA'SIRI

Аннотация

Ushbu tezisda oila qadriyatlarining o'smir psixikasida emotsional barqarorlik, o'zini anglash, ijtimoiy moslashuv va xulqiy o'zini boshqarish kabi jarayonlarga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqot konseptual yondashuv va psixodiagnostik kuzatuvlarni uyg'unlashtiradi. Ilmiy yangilik oilaviy qadriyatlar tizimining himoya va xavf omillari bilan integrativ modelda izohlanishidir.

Kalit so'zlar: oila qadriyatlari, o'smirlik, psixologik moslashuv, emotsional barqarorlik, o'zini anglash, ota-ona tarbiyasi, psixologik himoya omillari.

Kirish. O'smirlik davri shaxs rivojlanishining eng sezgir bosqichlaridan biri bo'lib, bu davrda biologik yetilish tezlashadi, kognitiv qobiliyatlar murakkablashadi va ijtimoiy rollar kengayadi. Mazkur o'zgarishlar sharoitida oila qadriyatlari o'smirning psixikasida barqaror "ichki mezonlar"ni shakllantiruvchi asosiy ijtimoiy-psixologik muhit sifatida namoyon bo'ladi. Oila qadriyatlari deganda faqat ma'lum urf-odatlar yoki tarbiyaviy shiorlar emas, balki kundalik munosabatlar orqali uzatiladigan me'yorlar, affektiv munosabat uslubi, mas'uliyat va erkinlik nisbatlari, muammolarni hal qilish madaniyati, shuningdek, oila a'zolarining bir-biriga bo'lgan hurmat va talablari tizimi tushuniladi. Shuning uchun ham o'smir psixikasiga ta'sirini izohlashda "qadriyat" kategoriyasi shaxsning motivlari, emotsional tajribasi va o'zini boshqarish mexanizmlari bilan bog'liq kompleks psixologik hodisa sifatida ko'rilishi lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab va muhim bosqichlardan biri bo'lib, bu davrda shaxsning psixologik, ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishi faol shakllanadi. Ushbu jarayonda oila muhitining, ayniqsa oilaviy qadriyatlarining ta'siri nihoyatda muhim hisoblanadi. Ko'plab psixolog va pedagog olimlar oila qadriyatlarining o'smir shaxsiyati hamda psixikasiga ta'sirini o'rganib kelganlar.

Mashhur psixolog L.S.Vygotskiy shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit, ayniqsa oila muhitining ahamiyati juda katta ekanligini ta'kidlagan. Uning fikricha, bolaning psixik rivojlanishi jamiyat bilan o'zaro munosabat jarayonida shakllanadi va bunda oila birinchi ijtimoiy institut sifatida

muhim rol o'ynaydi. Oila qadriyatlarini, ya'ni hurmat, mehr-oqibat, o'zaro yordam va mas'uliyat kabi tushunchalar o'smirning ijtimoiy xulq-atvori va psixologik barqarorligini shakllantiradi.

Psixolog A.N.Leontev ham shaxs rivojlanishida faoliyat va ijtimoiy muhit muhim omil ekanligini ko'rsatadi. Uning nazariyasiga ko'ra, o'smirning faoliyati va ijtimoiy munosabatlari oila tomonidan qo'llab-quvvatlansa, unda ijobiy psixologik xususiyatlar rivojlanadi. Aksincha, oilada nizolar, befarqlik yoki salbiy qadriyatlar mavjud bo'lsa, bu o'smir psixikasida stress, tajovuzkorlik yoki ishonchsizlik kabi holatlarni yuzaga keltirishi mumkin.

Pedagog va psixolog Sh.A.Amonashvili oiladagi mehr-muhabbat, ishonch va hurmat muhitini bolaning shaxs sifatida shakllanishida asosiy omil deb hisoblaydi. Unga ko'ra, oila ichidagi sog'lom psixologik muhit o'smirning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, ijtimoiy moslashuvini yengillashtiradi va ma'naviy qadriyatlarini shakllantiradi.

Zamonaviy tadqiqotlarda ham oila qadriyatlarining o'smir psixikasiga ta'siri keng o'rganilgan. Tadqiqotchilar oilada mavjud bo'lgan kommunikatsiya uslubi, ota-ona va farzand o'rtasidagi munosabat, tarbiya usullari hamda madaniy qadriyatlar o'smirning emotsional holati, xulq-atvori va o'zini anglash jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydilar. Ayniqsa, oila tomonidan qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy nazorat va ma'naviy qadriyatlarini singdirish o'smirning ijtimoiy muammolarga bardosh berish qobiliyatini oshiradi.

Shuningdek, milliy pedagogika va psixologiya sohasidagi olimlar ham oila qadriyatlarini shaxs tarbiyasining

muhim omili sifatida ko'rsatadilar. Ularning fikricha, milliy urf-odatlar, an'analar, ota-onaga hurmat, kattalarga ehtirom va o'zaro yordam kabi qadriyatlar o'smirlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, oila qadriyatlari o'smir psixikasining shakllanishida hal qiluvchi omillardan biridir. Sog'lom oilaviy muhit, ijobiy qadriyatlar va ota-ona tomonidan beriladigan tarbiya o'smiring psixologik barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Nazariy jihatdan, oila qadriyatlarining ta'sirini tushuntirishda tizimli yondashuv muhim: oila ichidagi har bir norma va munosabat alohida emas, balki umumiy kommunikativ iqlim va tarbiya uslubi bilan birgalikda natija beradi. Masalan, "mas'uliyat" qadriyati ba'zan buyruqbozlik yoki ortiqcha nazorat bilan aralashib ketganda, o'smirda tashqi bahoga qaramlik, xato qilishdan qo'rquv va ichki zo'riqish kuchayishi mumkin; aksincha, mas'uliyat o'z fikrini bildirish huquqi va izchil qo'llab-quvvatlash bilan birga berilganda, o'smirda o'zini samarali boshqarish, maqsad qo'yish va qiyinchilikka chidamlilik rivojlanadi. Bandura ta'kidlagan ijtimoiy o'rganish mexanizmlari nuqtayi nazaridan, o'smir ota-onaning nafaqat aytganini, balki qilganini ham ichkilashtiradi, ya'ni qadriyatlar deklaratsiya emas, model bo'lib o'tadi [1]. Shu bois oila qadriyatlarini "targ'ib qilinadigan" va "amalda ko'rinadigan" qatlamlarga ajratish o'smir psixikasidagi ichki ziddiyatlar manbaini aniqlashga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. O'smirlarda identifikatsiya va o'zini anglash jarayonlari kuchayadi: shaxs "men kimman" savoliga javob qidirar ekan, oilaviy qadriyatlar unga ma'no va yo'nalish beruvchi ramka vazifasini bajaradi. Eriksonning shaxsiy identifiklik haqidagi konsepsiyasi o'smirlardagi rol chalkashligi xavfini ko'rsatadi; bunday vaziyatda oila tomonidan beriladigan qadriyatlar tizimi o'smiring turli ijtimoiy ta'sirlar orasida ichki uyg'unlikni saqlashga yordam berishi mumkin [2]. Biroq qadriyatlar tizimi qat'iy va dialogga yopiq bo'lsa, o'smiring mustaqillikka ehtiyoji bilan to'qnashib, negativizm, yashirin qarshilik yoki ikkiyuzlamachilik kabi moslashuvsiz shakllarni kuchaytiradi. Demak, muammo qadriyatlarining mazmunidan ko'ra, ularning uzatilish usuli va psixologik iqlim bilan uyg'unligida ko'proq namoyon bo'ladi.

Oila qadriyatlarining emotsional barqarorlikka ta'siri, avvalo, affektiv xavfsizlik va ishonch hissi bilan bog'liq. Ota-ona mehriining shartli yoki shartsizligi, xatoga munosabat, uyda tanqid va qo'llab-quvvatlash muvozanati o'smiring tashvish darajasi va o'z-o'zini qabul qilishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bowlby an'anasidagi bog'lanish nazariyasi shuni ko'rsatadiki, erta davrda shakllangan ishonchli bog'lanish keyinchalik stressni boshqarish va yaqin munosabatlarni qurishda barqaror resurs bo'lib xizmat qiladi [3]. O'smirlarda tengdoshlar ahamiyati oshsa-da, oiladagi emotsional tayanch saqlanib qolsa, tashqi muhitdagi bosimlar (o'qish yuklamasi, ijtimoiy taqqoslash, baholanish) osonroq yengiladi. Aksincha, uy ichidagi doimiy keskinlik, kamsitish yoki befarqlik o'smiring emotsional reaktivligini kuchaytirib, impulsiv xulq, tajovuzkorlik yoki ichki chekinish kabi ko'rinishlarga zamin yaratadi.

O'zbek oilalariga xos bo'lgan ijtimoiy kutishlar, katta-kichik munosabatlari, jamoaviy mas'uliyat va sha'n tushunchalari o'smir psixikasida ijtimoiy moslashuvning muhim mezonlarini belgilaydi. Bunda qadriyatlar o'smiring muomala madaniyati, sabr, murosaga tayyorlik, kattalarga hurmat kabi ijtimoiy ko'nikmalarga yo'naltirishi mumkin. Shu bilan birga, haddan tashqari "uyat"ga

tayanadigan tarbiya usuli o'smiring ichki motivatsiyasini susaytirib, tashqi nazoratga qaramlikni kuchaytirishi, xatodan o'rganish o'rniga xatoni yashirish strategiyalarini shakllantirishi ehtimoli bor. Mahalliy tadqiqotlarda oila muhitining shaxsda o'zini baholash va ijtimoiy faollikka ta'siri masalalari ko'tarilib, muloqot madaniyati va qo'llab-quvvatlash resursi alohida ta'kidlanadi [4]. Shunday ekan, "an'anaviylik" va "psixologik moslashuv" munosabati bir yoqlama emas: an'ana himoya omili bo'lishi ham, rigid talqin qilganda xavf omiliga aylanishi ham mumkin.

Oila qadriyatlarining xulqiy o'zini boshqarishga ta'siri o'smiring ichki nazorat lokusi, maqsadga yo'naltirilganlik va kechiktirilgan qoniqish mexanizmlari bilan uzviy bog'liq. Vygotskiy ta'kidlaganidek, ijtimoiy munosabatlar ichki psixik funksiyalarga aylanishi jarayonida kattalar tomonidan beriladigan "vositalar" muhim rol o'ynaydi [5]. Oilada nizolarni madaniyatli hal qilish, his-tuyg'ularni nomlash, qoidalarini tushuntirish va oqibatni oldindan muhokama qilish amaliyoti mavjud bo'lsa, o'smir o'z affektini boshqarish va qaror qabul qilishda mustaqil strategiyalarini shakllantiradi. Aksincha, qoidalar izohsiz, faqat jazoga tayangan holda berilsa, o'smirda ichki qabul qilish emas, vaziyatga mos "qochish" yoki "qarshilik" usullari kuchayadi. Bu yerda Makarenko tomonidan ilgari surilgan talabchanlik va hurmat uyg'unligi g'oyasi tarbiyaviy qadriyat sifatida psixologik jihatdan ham izchil: talab aniq bo'lsa-yu, shaxsiy qadr hurmat qilinsa, o'smir o'zini subyekti sifatida his etadi va intizomni ichki ehtiyojga aylantiradi [6].

Xulosa va takliflar. Oila qadriyatlarining o'smir psixikasiga ta'sirini integrativ modelda izohlash taklif etiladi. Modelning birinchi bo'g'ini qadriyatlarining mazmuni: mehr, adolat, mas'uliyat, muloqotga ochiqlik, bilimga munosabat. Ikkinchi bo'g'in uzatish kanallari: ota-onaning shaxsiy namunasi, kundalik muloqot, nizolarni hal qilish uslubi, rag'bat va cheklovlarining izchilligi. Uchinchi bo'g'in psixologik mexanizmlar: identifikatsiya, ichkilashtirish, bog'lanish xavfsizligi, o'zini baholash, o'zini boshqarish. To'rtinchi bo'g'in natijalar: emotsional barqarorlik, ijtimoiy moslashuv, o'qish motivatsiyasi, xulqiy risklarning kamayishi yoki ortishi. Ushbu modelning ilmiy qiymati shundaki, u "qadriyatlar yaxshi bo'lsa, natija ham yaxshi bo'ladi" kabi soddalashtirilgan qarashdan voz kechib, ta'sir yo'llarini muhit va mexanizmlar orqali tushuntiradi; demak, amaliy psixologik yordamda ham e'tibor qadriyatlar ro'yxatini ko'paytirishga emas, balki ularni uzatishning psixologik madaniyatini takomillashtirishga qaratilishi lozim.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, o'smir psixikasida himoya omillari sifatida ishlaydigan oilaviy qadriyatlar, odatda, dialogga ochiqlik, izchil talab va ishonch, shaxsiy chegaralarni tan olish, emotsional qo'llab-quvvatlash va adolatli baholash bilan birga namoyon bo'ladi. Xavf omillari esa qadriyatlar rigidligi, ikkiyoqlama standartlar, muloqotning tanqid va tahdidan iborat bo'lib qolishi, affektiv sovuqlik yoki haddan tashqari nazoratda to'planadi. O'smirlardagi mustaqillikka intilish tabiiy bo'lgani uchun, oilaning vazifasi bu intilishni inkor etish emas, balki xavfsiz doirada yo'naltirish, ya'ni avtonomiya va mas'uliyat muvozanatini yaratishdan iborat. Xulosa qilib aytganda, oila qadriyatlarini o'smiring psixik taraqqiyotida ma'no beruvchi va xulqni boshqaruvchi tizim bo'lib, uning ijobiy ta'siri qadriyatlarining mazmuni, uzatilish usuli va oila iqlimining barqarorligi uyg'unlashganda to'liq namoyon bo'ladi; shuning uchun maktab psixologi va ota-onalar bilan ishlashda kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish, emotsional savodxonlikni oshirish va izchil tarbiya strategiyalarini qo'llash eng muhim yo'nalish sifatida qaralishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. G'oziyev E. G'. Umumiy psixologiya. Toshkent: O'qituvchi, 2002. 384 b.
2. Vygotskiy L. S. Psixologiya razvitiya cheloveka. Moskva: Smysl; Eksmo, 2005. 1136 s.
3. Makarenko A. S. Pedagogicheskaya poema. Moskva: AST, 2019. 640 s.
4. Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1: Attachment. New York: Basic Books, 1969. 428 p.
5. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977. 247 p.
6. Erikson E. H. Identity: Youth and Crisis. New York: W. W. Norton, 1968. 336 p.